

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Факультет біології та лісового господарства
Кафедра ботаніки і методики викладання природничих наук

Л. О. Коцун, О.С. Фіщук

МЕТОДИКА ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ З БІОЛОГІЇ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА

Луцьк – 2020

УДК 502.211:582(072)

К 75

Рекомендовано до друку науково-методичною комісією факультету біології та лісового господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 1 від вересня 2020 р.).

Коцун Л.О., Фіщук О.С. Курс лекцій з методики позашкільної роботи з біології та природознавства: для магістрів факультету біології та лісового господарства / Укл.: Л. О. Коцун, О.С. Фіщук. – Луцьк : Друк ПП Іванюк В.П., 2020. – 46 с .

Рецензенти:

К. Б. Сухомлін – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Л. М. Мацюк – методист відділу природничих наук Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

Курс лекцій присвячений засвоєнню теоретичного програмного матеріалу з методики позашкільної роботи з біології та природознавства.

Для студентів біологічних факультетів вищих навчальних закладів (напрямок підготовки 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)).

© Коцун Л. О., Фіщук О.С., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Лекція 1. Історія розвитку позашкільної освіти	7
Лекція 2. Структура позашкільної освіти	17
Лекція 3-4. Заклади позашкільної освіти природничого спрямування	22
Лекція 5. Форми організації позашкільної роботи з учнями	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38

ВСТУП

Дисципліна "Методика позашкільної роботи з біології та природознавства" є вибірковою дисципліною з циклу дисциплін професійної підготовки, яка читається у магістрів спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини). Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, Законом України "Про освіту", законом України "Про позашкільну освіту" і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні. Позашкільні заклади освіти є невід'ємною ланкою єдиної освітньої траєкторії і створюють сприятливі умови для подальшого підвищення ефективності освітнього процесу.

Дисципліна "Методика позашкільної роботи з біології та природознавства" передбачає оволодіння магістрами теоретичними знаннями і практичними вміннями проведення занять у закладах позашкільної освіти природничого спрямування, орієнтована на створення умов, організацію та розвиток творчих здібностей та пізнавальних інтересів учнів. В процесі засвоєння матеріалу майбутній фахівець буде підготовлений до реалізації загальних та фахових компетентностей в безперервному освітньому процесі з використанням нетрадиційних можливостей навчання.

Основні завдання позашкільної освіти:

- надання теоретичних знань для задоволення освітньо-культурних потреб дітей, які не забезпечуються закладами середньої освіти;
- створення освітнього середовища у вільний від школи час;
- вільний розвиток особистості дитини та формування її соціально-громадянського світогляду на принципах патріотизму, відповідальності, поваги до національних цінностей, звичаїв та традицій;
- створення середовища для творчого розвитку пізнавальних протреб учня, формування первинних професійних навичок і вмінь, необхідних для їхньої соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності;

- створення нетрадиційних та відмінних від школи умов для розвитку здібностей обдарованої і талановитої молоді;
- формування у дітей необхідності відповідального ставлення до свого здоров'я та оточуючих, навичок безпечної поведінки у природі та соціокультурному середовищі, пропаганда здорового способу життя;
- реалізація екологічних компетентностей на умовах сталого розвитку;
- забезпечення добровільності та диференціації у виборі учнем творчих занять чи інших форм навчання.

Реалізацію позашкільної освіти в Україні забезпечує держава. Тому позашкільна освіта є певним чином організована педагогічна діяльність, яка потребує відповідної фахової підготовки педагогічних кадрів, готових до реалізації компетентісно-орієнтованого навчання, самоосвіти, оволодіння новими педагогічними технологіями у здійсненні своєї професійної діяльності. Сучасний ринок освітніх послуг потребує фахівця, який може забезпечити високу якість позашкільної освіти, як однієї з ланок єдиного освітнього простору. Адже зацікавлений творчий вихованець позашкільного закладу освіти є активним та успішним учнем у школі.

Державна політика у сфері позашкільної освіти здійснюється на принципах:

- доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;
- фінансування державних та комунальних закладів позашкільної освіти відповідно до їх структури;
- добровільності вибору типів закладів позашкільної освіти, форм позашкільного навчання і видів діяльності;
- науковості;
- світського характеру освіти у державних і комунальних закладах позашкільної освіти;
- правового і соціального захисту вихованців, учнів і слухачів в їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості;

– інших принципах, визначених Законом України "Про освіту".

Державна політика у сфері позашкільної освіти спрямована на:

– створення умов для здобуття вихованцями, учнями і слухачами позашкільної освіти;

– збереження та розвиток мережі державних та комунальних закладів позашкільної освіти без права їх перепрофілювання, перепідпорядкування, злиття, передачі приміщень, обладнання, техніки в оренду;

– координацію зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та сім'ї на подальше становлення і розвиток позашкільної освіти.

Державне управління позашкільною освітою здійснюють:

– центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти;

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;

– інші центральні органи виконавчої влади, у сфері управління яких перебувають заклади позашкільної освіти;

– органи місцевого самоврядування.

Лекція 1

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Позашкільна освіта в Україні пройшла довгий і тривалий період становлення і у 2018 році відзначила 100-річчя свого існування. У 2020 році позашкільля України відзначає 95 років юннатівському руху в нашій державі. За довгий період цей напрям освіти пройшов шлях від окремих закладів та форм роботи до одного з важливих напрямків освітнього процесу в Україні.

Перші заклади та напрямки позашкільної освіти почали формуватися ще у другій половині XIX сторіччя, коли в умовах важкої епідеміологічної ситуації створювались «колонії» для літнього відпочинку дітей. Ці літні «колонії» були у Швейцарії, Польщі та інших країнах Європи. Поряд з лікувально-профілактичною функцією, у них проводилась і певна освітня діяльність. В цей час уже створюються літературні гуртки для дітей, які дозволяли в певній мірі замінити відсутність шкільної освіти та заповнити вільний час дитини. Важливу роль зіграли недільні школи, читальні, народні театри. Особливу роль у розвитку організованої діяльності дітей відіграли громадські організації, прогресивні приватні особи, ентузіасти. Всі ці форми діяльності дітей стали основою до зародження позашкільної освіти. В Україні це 1918 рік, коли громадський і політичний діяч, видавець, видатний педагог і непересічна особистість Софія Русова, яка керувала відділами шкільного виховання та позашкільної роботи. Її переконання – це "не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч би й саме початкове, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, – щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до 10 всього, рученята вмiли заходжуватися й коло олівців, і коло ножиць, і коло глини, й коло паперу". У своїх працях Софія Федорівна розглянула мету і значення позашкільної освіти, дослідила її розвиток в Україні та зарубіжних країнах, проаналізувала організаційні особливості роботи бібліотек, вечірніх шкіл, музеїв, акцентувала увагу на таких формах організації позашкільної освіти, як народні читання, лекції, екскурсії тощо. Погляди С.Ф.Русової щодо

позашкільної освіти актуальні й дотепер: «позашкільна освіта потрібна для культурного поступу країни як найкращий засіб виховання гармонійно розвиненої особистості, індивідуальності, а не того одноманітного гурту, який не здатен ні захистити свою волю, ні спрямувати її на загальне добро». Саме тому 1918 рік вважається офіційною датою народження українського позашкільля. У 2018 році освітяни на загальнодержавному рівні відзначили 100-річчя позашкільної та позакласної освіти в Україні [3, 5].

Про важливість інших форм виховання відзначав у своїх працях К.Д.Ушинський, який вважав, що «неможна перебільшувати вплив школи на розвиток дитини. Школа не має права втручатися в чужу для неї область та заважати своїми уроками впливу інших великих вихователів людини: природи і життя» [3]. К.Ушинський відзначив, що логіка природи є найдоступнішою і найкориснішою для учнів. Він гаряче закликав розширити спілкування дитини з природою і ремствував, що: «... виховний вплив природи ... так мало оцінено в педагогіці». Він писав про природу як про один з наймогутніших, «агентів виховання людини». У його книгах «Рідне слово» і «Дитячий світ» приділяється велика увага виховному впливу природи, у них він звернувся до логіки природи, зазначаючи, що учні можуть не лише вивчати матеріал про природу у книжках, а й самостійно працювати з природним матеріалом, у природних умовах, поза класом чи поза школою. У підручнику «Рідне слово» учні знайомляться з комахами, дикими і домашніми тваринами, птахами, деревами, грибами й іншими представниками природи за допомогою казок, прислів'їв, віршів, загадок, казок, приказок [3].

Початок ХХ століття відзначається системою спортивних об'єднань, літніх таборів, які мали на меті оздоровлення дітей та здійснення культурно-просвітницької роботи. З них починається активна фаза розвитку позашкільних закладів, яка супроводжується новими педагогічними ідеями у роботі з дітьми. Інтенсивно напрацьовується педагогами навчально-методичний супровід цієї діяльності, створюється потужна матеріальна база. У 20-х роках ХХ століття в теорії і практиці шкільної освіти поширилася думка про необхідність проведення

численних екскурсій у природу, посилилась увага до позакласної та позашкільної роботи з учнями. Велика увага стала приділятися практичним, дослідницьким, лабораторним роботам школярів. Процесу вивчення природи і спілкуванню учнів з нею стали надавати діяльний характер [3]. У 1923 році вже з'являється фундаментальна праця Є.М.Мединського «Енциклопедія позашкільної освіти», спрямована на розвиток позашкільля, ключовою тезою якої є важливістю цієї форми освіти у формуванні та розвитку особистості [4,5]. Великий вклад у розвиток колективних ідей вніс А.С.Макаренко, створивши трудову колонію для неповнолітніх правопорушників у селі Ковалівка, де на принципах колективізму, дисципліни, самоорганізації формується особистість [4].

В середині минулого сторіччя позашкільна освіта мала свою мережу закладів, з організаційним супроводом, унікальним досвідом роботи, великим науково-методичним надбанням педагогів та учених, періодичними спеціалізованими журналами та газетами, які відображають різні напрямки діяльності позашкільних закладів та нові досягнення педагогічної науки. А.С. Макаренко стверджував, що «людина не виховується частинами». Тому позашкільні заклади освіти цього періоду стають багатопрофільними, що дає можливість охопити навчанням велику кількість дітей з різними пізнавальними інтересами [5].

Серйозний внесок у теорію і практику виховання у школярів відповідального ставлення до природи одним з перших зробив В. Сухомлинський. Він зазначав, що «Людина була і завжди залишається **сином** природи, і те, що ріднить **його** з природою, повинне використовуватися для **його** залучення до багатства духовної культури» [3].

В.Сухомлинський оцінював природу як «вічне джерело думки». На цій підставі він дає вчителям пораду: «Йдіть у поле, у парк, пийте з джерела думки, і ця цілюща вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми і поетами».

Він зазначає, що «вивести дітей на галявину, побувати з ними в лісі, у парку – справа значно складніша, ніж провести

уроки. При підготовці до екскурсій варто враховувати, що не обов'язково увесь час займати розмовами. В.Сухомлинський підкреслює: «Дітям не потрібно багато говорити, не потрібно завантажувати їх розповідями, слово – не забава, а словесне пересичення – одне з найшкідливіших пересичень.. Не можна перетворювати дітей у пасивний об'єкт сприйняття слів. А серед природи дитині потрібно дати можливість послухати, подивитися» [3].

Позашкільні заклади відвідують діти з різним соціальним статусом, адже всі вони є безкоштовними державними установами. Проте багато у функціонуванні позашкільних закладів цього періоду формалізму, основні підходи до здійснення їх діяльності є за ідеалізованими, що перешкоджає розвитку особистості дитини. У 1953 році Міністерство просвіти затверджує єдине Положення про позашкільні заклади у системі виховання підростаючого покоління. 70-80 роки минулого сторіччя, на думку дослідників, стають періодом найбільшого розвитку позашкільної освіти, з її чітко визначеними цілями та завданнями, спрямованих на індивідуальні та вікові особливості дитини у розвитку її творчих здібностей, в організації їх дозвілля та відпочинку. Завдяки цьому система позашкільля того періоду була унікальною у світі і не мала аналогів [3,4,5].

У розвитку позашкільної освіти В.М. Міленіним [5] хронологічні періоди, в яких найбільш яскраво відображено особливості розвитку та становлення позашкільної освіти. На думку дослідників, цим періодам властиві наступні часові відрізки:

– кінець XIX – початок XX століття – період зародження позашкільних об'єднань дітей. Вперше у педагогіку введені поняття «позашкільне виховання», « позашкільна освіта», «педагог-позашкільник»;

– 1920-1930-ті роки – становлення системи виховної діяльності позашкільних закладів. Позашкільна робота з дітьми набирає обертів, складається унікальна світова система позашкільної роботи.

– 1941-1956 роки – період розвитку масових форм роботи з дітьми, налагодження взаємодії позашкільних закладів зі школою;

– 1957-1991 роки – становлення методичної бази позашкільних установ, бурхливе зростання молодіжних об'єднань, клубів, наукових товариств учнів, малих академій наук і т. п.;

– з 1992 року по теперішній час – зміна ідеологічних засад, перетворення системи позашкільної роботи та її інтенсивний розвиток.

Сьогодні в системі позашкільної освіти України працюють 1375 закладів, які охоплюють навчанням понад 1,5 млн. дітей. Працює понад 76,3 тис. гуртків, секцій, творчих об'єднань з різних напрямів позашкільної освіти (художньо-естетичний, науково-технічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний тощо). Головною метою реформ в позашкільній освіті є високоякісна, доступна система позашкільної освіти, розширення функцій закладу позашкільної освіти в адміністративно-територіальній одиниці як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності.

Прийняття Закону України «Про позашкільну освіту», розробка Концепції позашкільної освіти і виховання та затвердження ряду нормативних та інструктивних актів за роки незалежності України розпочали новий етап вдосконалення та розвитку системи позашкільної освіти нашої держави.

Основні акценти спрямовані на:

1. Розширення функцій закладу позашкільної освіти як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності в адміністративно-територіальній одиниці з урахуванням навчання впродовж життя.

2. Оновлення змісту і методики позашкільної освіти з урахуванням компетентнісного підходу, що включає формування пізнавальної, практичної, творчої і соціальної компетентностей.

3. Створення механізмів контролю та недопущення закриття закладів позашкільної освіти.

4. Піднесення престижу професії педагогічного працівника закладу позашкільної освіти шляхом запровадження нових моральних та матеріальних стимулів.

5. Поповнення закладів позашкільної освіти новими кваліфікованими кадрами шляхом введення до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти

Заклад позашкільної освіти в адміністративно-територіальній одиниці (ОТГ, селі, селищі, районі, місті, області) стає центром освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності.

Як зазначає доктор педагогічних наук Г. Пустовіт [11,12], ефективно функціонувати позашкільля може лише за умови дотримання певних ключових положень, серед яких необхідність здійснення за трьома рівнями побудови і реалізації її змісту:

I рівень – початковий. У його побудові насамперед треба врахувати індивідуальний рівень розвитку учнів, що має забезпечити вияв їхніх здібностей і нахилів, освітніх запитів, інтересів та вподобань. Зміст позашкільної освіти на цьому рівні має бути пропедевтично та загальнорозвивально спрямованим і, за потреби, розроблятися для учнів різного віку, які почали навчатись у гуртках позашкільних освітніх закладів.

II рівень – основний. На цьому рівні треба враховувати освітні стандарти навчальних предметів загальноосвітньої школи та комплекс додаткових якостей, яких мають набути учні за профілем навчально-виховної діяльності обраного ними гуртка, секції, клубу тощо. Зміст позашкільної освіти на цьому рівні має забезпечувати освітні запити учнів, які розпочали поглиблене вивчення різних напрямів взаємодії людини з навколишнім середовищем; розвиток творчого потенціалу особистості, її стійких інтересів та професійного самовизначення і, як результат, – формування інтелектуального, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного компонентів її свідомості, моральної вихованості, що відповідає суспільним нормам.

III рівень – вищий. У побудові змісту позашкільної освіти учнів у межах цього рівня повинні враховуватись освітні стандарти навчальних предметів загальноосвітньої школи, комплекс уже набутих учнями додаткових знань, умінь, навичок у гуртках позашкільних навчальних закладів, а також ті

компетентності, які будуть потрібні для продовження навчання за обраним профілем у вищому або професійно-технічному навчальному закладі. Отже, на цьому рівні має здійснюватися формування наукового світогляду особистості, ціннісної сфери, розвиток її здібностей і талантів у вільний від навчання час [12].

Г.Пустовіт зазначає, що ефективне розв'язання проблем позашкільних навчальних закладів можливе завдяки реалізації на практиці таких провідних напрямів (шляхів) подальшого розвитку системи позашкільної освіти і виховання:

– організаційно-педагогічний напрям, у межах якого позашкільні навчальні заклади разом із загальноосвітніми школами, професійно-технічними і вищими навчальними закладами мають створювати в регіонах України різноманітну і водночас цілісну освітньо-виховну систему, яка індивідуалізуватиме інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток молоді людини в межах єдиного освітнього і соціокультурного простору держави. За таких умов навчальні заклади зможуть забезпечувати динамічність, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу як соціального явища, що є природною складовою життя і дасть змогу ефективно розкривати й реалізувати життєві та освітні потреби на основі врахування наступності змісту різних рівнів освіти з огляду на еволюцію свідомості особистості та урізноманітнення її життєдіяльності;

– функціонально-змістовий напрям, у межах якого позашкільні навчальні заклади мають забезпечити ефективну соціалізацію особистості, тобто створити ефективні умови інтеріоризації знань, іншої інформації та суспільного досвіду в спільній діяльності учнівського і педагогічного колективів (навчально-пізнавальної, діяльнісно-практичної, комунікативної). Логічним продовженням є гуманістична функція позашкільної освіти, виконання якої забезпечить створення комфортних умов для самореалізації й самоствердження особистості, задоволення її інтелектуальних і духовних потреб та особистої свободи, захисту прав дитини, поваги до неї та визнання її гідності. Для виникнення в регіонах України різноманітної і водночас цілісної освітньо-виховної системи важливою є культурологічна функція позашкільної

освіти. Саме завдяки їй має здійснюватися трансформація, відтворення і збереження у свідомості особистості досягнень вітчизняної і світової культури, культури спілкування на рівні сім'ї, учнівського і студентського колективу, громади. Актуальним є забезпечення рівного доступу до якісної освіти в позашкільному навчальному закладі. Це створить комфортні умови для здобуття дітьми й учнівською молоддю додаткових знань, умінь та навичок за інтересами, сприятиме розвитку, стимулюванню та реалізації їхнього духовного і творчого потенціалу, професійному самовизначенню та допрофесійній, а інколи і професійній підготовці особистості;

– науково-методичний напрям, у межах якого розв'язання визначених проблем має забезпечити вдосконалення якості позашкільної освіти, а отже, розширення і поглиблення змісту здобутих додаткових знань, сформованих умінь і навичок учнів і, як результат, досягнення необхідного рівня функціональної адаптації особистості до умов сучасного суспільства відповідно до її індивідуальних особливостей, інтересів та потреб. Реалізація цього напрямку має забезпечити: розвиток учнів на всіх рівнях позашкільної освіти, де провідним є формування здатності самостійно навчатися; створення умов для залучення до активної навчально-пізнавальної, соціально значущої діяльності кожної дитини; формування творчої особистості учня; набуття учнями навичок пошукової і дослідницької діяльності, які сприяють розвитку критичного мислення і забезпечують становлення науково-інноваційного типу особистості; підвищення мотивації до спільної діяльності у групі, розвиток комунікаційно-діалогових компетентностей; формування в учнів уявлень про діалог культур як безальтернативну філософію функціонування сучасного соціокультурного середовища. Необхідно посилити психолого-педагогічний, науково-методичний супровід навчально-виховного процесу, зокрема активізувати створення відповідних підручників, іншої навчально-методичної літератури у вищих педагогічних навчальних закладах, інститутах післядипломної педагогічної освіти, що має значно підсилити ефективність підготовки педагогічних кадрів для роботи в позашкільних навчальних закладах різних типів;

– структурно-організаційний напрям, у межах якого розвиток системи позашкільної освіти буде прогресивним за умови збереження й оптимізації мережі позашкільних навчальних закладів з поступовим зростанням їхньої кількості, інших освітньових осередків позашкільної роботи, особливо в містах, районних центрах та на базі сільських шкіл для повнішого охоплення молоді і поєднання якісніших освітніх послуг, модернізації навчально-матеріальної бази цих закладів, створення умов безкоштовного або ж пільгового користування культурно-оздоровчими та спортивними установами тощо [12].

В Україні створена і функціонує ефективна система законодавства і державної політики у сфері позашкільної освіти. Це стало можливим завдяки трансформаціям, що відбулися у позашкільній освіті, закладах позашкільної освіти протягом 1990-х рр., а саме:

- деідеологізація закладів позашкільної освіти;
- формування багаторівневої системи позашкільної освіти;
- класифікація гуртків, груп та інших творчих об'єднань закладу позашкільної освіти за трьома рівнями (початковий, основний, вищий);
- розширення мережі закладів позашкільної освіти, створення закладів нового типу, їх профілізація;
- розгортання нових напрямів позашкільної освіти;
- модернізація освітнього процесу в закладах позашкільної освіти;
- ліцензування позашкільної освіти;
- диверсифікація джерел фінансування позашкільної освіти за рахунок додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством.

У сучасному світі позашкільна освіта набуває нового значення, що обумовлено 3 факторами:

1. Підвищення значення позашкільної освіти для розвитку людини, держави і суспільства.
2. Посилення ролі позашкільної освіти як складової системи освіти, навчання впродовж життя.
3. Закріплення правового статусу позашкільної освіти, увага міжнародної спільноти. Основними трендами позашкільної освіти XXI століття стають:

- Формування людського капіталу.
- Особистісна і професійна реалізація кожної особистості.
- Навчання впродовж життя.

Могілевська В.М. з'ясовує [6] сучасну ситуацію щодо розвитку позашкільної освіти в інших державах допомагають праці О. Биковської. Науковець зазначає, що понад десять років триває вивчення розвитку позашкільної освіти в інших державах, яке довело, що ця система функціонує в понад 20 державах тільки Західної, Центральної та Східної Європи, а також у багатьох інших країнах світу. Адже будь-яка держава, зацікавлена у своєму розвитку та процвітанні, має позашкільну освіту. Остання може мати різну назву, зміст і структуру. Зокрема, поняття «позашкільна освіта» в США – це «afterschool», у Польщі – «placówki wychowania pozaszkolnego»; Словаччині – «centrum voľného času», у Білорусі та Росії – «дополнительное образование», «учреждения дополнительного образования» тощо. Проте об'єднує позашкільну освіту в усіх країнах одне – потреба й мета організувати діяльність дітей у вільний час (що є специфікою цього підрозділу освітньої системи), не втратити майбутнє покоління. Безперечним є факт необхідності врахування в державній політиці України й інших держав кількості вільного щоденного часу в дітей шкільного віку: молодшого – до 8 годин, середнього – до 6 годин, старшого – до 4 годин. Заслуговує на увагу й та діяльність, якою дитина займається у свій вільний час. Можливо, що такий вибір буде й у майбутньому. Поділяємо думку науковця з приводу того, що якщо «на сьогодні ми створимо умови і навчимо дітей організовувати свій вільний час, опановуючи нові компетентності, то завтра цим молодим людям буде легше жити і працювати», адже вони будуть мати особистісний досвід організації власної самостійної діяльності, зможуть обрати майбутню професійну діяльність. У свою чергу, для країни важливим є й економічний ефект, що полягає в накопиченні та розвитку людського капіталу. Зазначимо, що в країнах Західної Європи домінує концепція піклування. Саме тому сфера неформальної освіти має приватний характер, тобто її забезпечують приватні фірми та компанії. У країнах Східної та Центральної Європи, у яких панівною є концепція розвитку,

системи неформальної освіти демонструють активність і залученість урядів. Це зумовлює переважно державний статус установ неформальної освіти. Саме таке розуміння призначення неформальної (позашкільної) освіти важливо й для нас. Особливої уваги заслуговує досвід Польщі. У цій країні неформальна освіта найбільше наближена за своїми напрямками, змістом і функціональним призначенням до позашкільної. Очевидно, що українська система позашкільної освіти, що ввібрала культурні, історичні, ментальні особливості, унікальна й відображає національну специфіку розвитку суспільства й української педагогічної науки [6].

Лекція 2

СТРУКТУРА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Позашкільна освіта є невід'ємний складник системи освіти, її підсистема, що закріплено у правовому статусі. Як підсистема освіти, позашкільна освіта разом з іншими складовими освіти – дошкільною, повною загальною середньою, професійною (професійно-технічною) тощо створює єдиний освітній простір. Функціонування позашкільної освіти як підсистеми освіти має відкритий характер і проявляється у змінах як позашкільля, так і системи освіти в цілому.

Позашкільна освіта – це освіта у закладах позашкільної освіти. Враховуючи багатофункціональність позашкільної освіти, її надання може здійснюватися закладами позашкільної освіти для різних верств населення. Компетентності, здобуті за програмами позашкільної освіти, можуть враховуватися та визнаватися на відповідному рівні освіти. Позашкільна освіта як система нижчого порядку утворює свою систему.

Система позашкільної освіти – це сукупність компонентів позашкільної освіти, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем і між собою. Основними компонентами системи позашкільної освіти є організаційні, змістові, методичні, процесуальні, функціональні, діяльнісні та інституціональні. Системоутворюючим фактором системи позашкільної освіти є освітня діяльність у вільний час. Кожен з компонентів системи позашкільної освіти включає різноманітні складові, а саме:

- організаційний (нормативно-правові, організаційно-управлінські, кадрові, науковометодичні, фінансові та матеріально-технічні);
- змістовний (природа, суспільство, культура, техніка, спорт);
- методичний (мета, зміст, форми, методи, засоби);
- процесуальний (навчання, виховання, розвиток, соціалізація), - функціональний (дозвілля, пізнання, творчість);
- діяльнісний (художньо-естетичний, науково-технічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний тощо);
- інституціональний (заклади освіти, заклади культури, спорту, сім'я, організації тощо).

Система позашкільної освіти належить до систем соціального типу, еволюція і спрямованість якої визначається:

1. соціальними, економічними і політичними змінами у державі і суспільстві;
2. ієрархією ціннісних орієнтацій людини.

Структура позашкільної освіти — це характеристика складу та просторова картина позашкільної освіти. Структура позашкільної освіти розгалужена і різноманітна. Вона включає різні заклади, організації, установи, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти. Основною структурною одиницею і установою, що забезпечує надання позашкільної освіти є заклад позашкільної освіти.

Сучасна структура позашкільної освіти орієнтована на навчання впродовж життя у закладах позашкільної освіти. Особливістю структури позашкільної освіти є різне підпорядкування, типи і форми власності. Основу структури позашкільної освіти становлять інституції системи освіти, культура і спорт. У структурі позашкільної освіти в залежності від форми власності заклади позашкільної освіти поділяються за трьома статусами:

- статус державного має заклад позашкільної освіти, заснований на державній формі власності;
- статус комунального має заклад позашкільної освіти, заснований на комунальній формі власності;

– статус приватного має заклад позашкільної освіти, заснований на приватній формі власності.

До закладів позашкільної освіти належать:

– заклади позашкільної освіти;

– інші заклади освіти як центри позашкільної освіти, до числа яких належать: заклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, у тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, заклади професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої;

– гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти I–II рівнів акредитації; гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивнооздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації;

– клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності;

– культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи;

– фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти.

Зклади позашкільної освіти можуть функціонувати у формі центрів, комплексів, палаців, будинків, клубів, станцій, кімнат, студій, шкіл мистецтв, малих академій мистецтв (народних ремесел), малих академій наук, мистецьких шкіл, спортивних шкіл, дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, фізкультурно-оздоровчих клубів інвалідів, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, дитячих стадіонів, дитячих бібліотек, дитячих флотилій, галерей, бюро, оздоровчих закладів, що здійснюють позашкільну освіту.

Напрями позашкільної освіти:

– **художньо-естетичний** – забезпечує розвиток творчих здібностей, обдарувань;

– **мистецький** – забезпечує набуття здобувачами спеціальних мистецьких виконавських компетентностей у процесі активної мистецької діяльності;

– **туристсько-краєзнавчий** – спрямовується на залучення вихованців, учнів і слухачів до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, оволодіння практичними вміннями та навичками з туризму та краєзнавства;

– **еколого-натуралістичний** – передбачає оволодіння вихованцями, учнями і слухачами знаннями про навколишнє середовище, формування екологічної культури особистості, набуття знань і досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної роботи та інших біологічних напрямів, формування знань, навичок в галузях сільського господарства: квітництво, лісництво, садівництво, грибівництво, бджільництво;

– **науково-технічний** – забезпечує набуття вихованцями, учнями і слухачами техніко-технологічних умінь та навичок, підготовку до активної науково-дослідної роботи, оволодіння сучасною технікою та технологіями;

– **дослідницько-експериментальний** – сприяє залученню вихованців, учнів і слухачів до науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської та винахідницької роботи в різних галузях науки, техніки, культури;

– **фізкультурно-спортивний** або **спортивний** – забезпечує розвиток фізичних здібностей вихованців, учнів і слухачів;

– **військово-патріотичний** – забезпечує належний рівень підготовки вихованців, учнів і слухачів до військової служби, виховання патріотичних почуттів та громадянської відповідальності;

– **соціально-реабілітаційний** – забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців, учнів і слухачів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їх змістовного дозвілля та відпочинку;

– **оздоровчий** – забезпечує необхідні умови для змістовного відпочинку та передбачає оволодіння вихованцями, учнями і слухачами знаннями про здоровий спосіб життя;

– **гуманітарний** – забезпечує розвиток здібностей, обдарувань, практичних навичок вихованців, учнів і слухачів, оволодіння знаннями з основ наук соціально-гуманітарного циклу.

У визначенні та розробці ефективної в сучасних умовах методики позашкільної освіти необхідним є використання компетентнісного підходу. У структурі компетентностей, що складають основу реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті, необхідно виділити чотири компетентності – пізнавальна, практична, творча і соціальна.

Серед організаційних форм і методів в організації позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу доцільним є використання масової, групової та індивідуальної роботи. Серед результатів освітньої діяльності здобувачів позашкільної освіти варто виділити:

- знання, вміння, навички, цінності;
- компетентності (пізнавальні, практичні, творчі, соціальні);
- документ про позашкільну освіту.

Четвертою складовою є інформаційне забезпечення позашкільної освіти, що передбачає навчально-методичний і науковий супровід позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти. Метою інформаційного забезпечення позашкільної освіти є підвищення ефективності освітнього процесу в закладах позашкільної освіти у процесі навчально-методичного і наукового супроводу. Зміст інформаційного забезпечення позашкільної освіти включає розробку наукових основ оновлення та реформування позашкільної освіти; програмно-методичне забезпечення освітнього процесу: розвиток і підтримка інноваційних педагогічних технологій, дослідницько-експериментальної роботи, педагогічного проектування; розробку освітніх і навчальних програм за модернізованим змістом позашкільної освіти; висвітлення питань позашкільної освіти в засобах масової інформації. Основними формами інформаційного забезпечення позашкільної освіти є розробка навчальних, методичних,

наукових праць, серед яких: програми, підручники, посібники, методичні рекомендації тощо.

П'ятою складовою є фінансове забезпечення позашкільної освіти, що передбачає наявність необхідних для діяльності коштів та матеріально-технічної бази. Фінансове забезпечення тісно пов'язано з матеріально-технічним, що спрямоване на ефективне здійснення позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти як системи матеріально-технічної бази та матеріальних ресурсів і можливість користування ними. Важливість матеріально-технічного забезпечення визначається тим, що воно безпосередньо сприяє реалізації мети, завдань, змісту, тих або інших форм і методів позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти.

Лекція 3-4 **ЗАКЛАДИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПРИРОДНИЧОГО** **СПРЯМУВАННЯ**

Еколого-натуралістичні центри та юннатівський рух в **Україні**

Юннатівський рух в Україні має давню історію становлення та розвитку. На початку ХХ століття на території України, з ініціативи прогресивної педагогічної громадськості та за підтримки меценатів, добродійних комісій, почали створюватись перші гуртки агрономічного, біологічного і натуралістичного профілів у містах Ніжині, Харкові, Києві [3]. Вже на початку 20 сторіччя працюють перші гуртки овочівництва, рослинництва, насінництва, де учні набували теоретичних і практичних знань у певній галузі. З 1921 по 1925 рр. з'являються спеціалізовані гуртки у Харківській, Дніпропетровській, Одеській та Чернігівській (уже в п'яти регіонах) областях. Юннатівські і сільськогосподарські гуртки, проводячи практичну суспільно корисну роботу, допомагали дорослим у полі, брали участь у закладанні садів, городів, в організації кролівництва. У квітні 1925 року заснована Київська педагогічна біологічна станція, з часом – Республіканська станція юннатів (РСЮН), а нині – Національний еколого-натуралістичний центр (НЕНЦ) – один з кращих позашкільних

закладів України, що зібрав під своїм дахом тисячі любителів природи. Його метою завжди було поширення любові та бережливого ставлення до природи через організацію гуртків юних натуралістів. Важливе місце в діяльності республіканської і обласних станцій юних натуралістів посідала співпраця з педагогами-ентузіастами юннатівської роботи в школах, підтримка їх новаторських ідей та ініціатив, пропагування й поширення передового педагогічного досвіду навчання і виховання школярів у юннатівських гуртках [3, 7]. Нині при НЕНЦ для дітей створені всі умови. Тут працюють відділи: природознавства, ботаніко-рослинницький, садівництва, квітництва, агрохімії і фізіології рослин дарвінізму, тваринництва, учнівських виробничих бригад, лісництва тощо, є куточок живої природи, музей юннатівського руху, бібліотека з читальним залом, кімната акваріумістики. Центр розробляє програми гуртків та тематику дослідницьких робіт учнів, організовує конкурси, зльоти тощо. З кожним роком діяльність гуртків юннатів та учнівських виробничих бригад стає змістовнішою і ефективнішою, зокрема з розмноженням цінних сільськогосподарських культур та запровадження їх у практику с.-г. виробництва. У 1983 році засновано Музей хліба РСЮН, який у 1985 році був удостоєний звання «Народного». В 1992 році РСЮН перейменовано в Український державний екологонатуралістичний центр учнівської молоді (УДЕНЦ). У діяльності центру головними стають екологічне навчання і виховання школярів, крім гуртків юних друзів природи з'являються клуби за інтересами, екологічні експедиції, екологічні агітбригади, екологічні стежки тощо. У 1997 році на базі УДЕНЦ відкрито Всеукраїнську біологічну школу, а з 1998 року – Природничий ліцей. Мета діяльності – створення умов для виявлення обдарованих і талановитих учнів з наступною організацією та проведенням навчання, науково-дослідницьких, експериментальних робіт. На сьогодні НЕНЦ координує роботу понад 100 профільних закладів позашкільної освіти (ЕНЦ (СЮН), профільних відділень палаців та будинків творчості дітей і юнацтва, 5 філій, 3 дитячі ботанічні сади, понад 7,6 тис. творчих учнівських об'єднань за 69 профілями, які працюють на базі обласних, районних та міських еколого-натуралістичних

центрів (станцій юних натуралістів) [7]. Національний еколого-натуралістичний центр – перший державний заклад позашкільної освіти, якому присвоєно звання «Національний» (Указ Президента України від 17 лютого 2001 року № 96).

В структурі Центру функціонує Народний музей хліба, лабораторія народних ремесел, навчальна пасіка, метеомайданчик, Всеукраїнський профільний табір «Юннат». Позашкільна освіта в НЕНЦ здійснюється за такими напрямками: екологоприродоохоронний, біологічний, дослідно-експериментальний, художньоестетичний, реабілітаційно-оздоровчий. На базі закладу організована робота творчих учнівських об'єднань: екологічного, біологічного, сільськогосподарського профілів, що здійснюється за трьома рівнями: початковим, основним, вищим. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами на базі НЕНЦ організовано ряд творчих учнівських об'єднань. Тобто одним із освітніх завдань Центру є соціальна адаптація та інклюзія дітей з особливими освітніми потребами шляхом інклюзивного навчання в умовах закладу позашкільної освіти. У структурі Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України понад 80 років функціонує Всеукраїнський профільний табір «Юннат». Табір має всі умови для освіти, відпочинку й оздоровлення дітей. Щороку на базі табору проходять зимові і літні організаційно-масові заходи: збір лідерів Всеукраїнської дитячої спілки «Дитячий екологічний парламент» та юннатівських секцій охорони природи, Всеукраїнська літня Стартап Школа «Start Chemist», Globe ігри, Всеукраїнський фестиваль патріотичних дій, збір переможців інтернет-олімпіади «Крок до знань» тощо. Для учнівської і студентської молоді НЕНЦ щорічно проводиться понад 60 організаційно-масових заходів (очно-заочного типу). Серед них: Всеукраїнський конкурс винахідницьких і раціоналізаторських проєктів еколого-натуралістичного напрямку, Всеукраїнський конкурс «Юний селекціонері генетик», Всеукраїнський конкурс досягнень юних зоологів і тваринників, Всеукраїнський чемпіонат з інформаційних технологій «Екософт», Всеукраїнський конкурс «Еко-Україна», Всеукраїнський форум учнівської та

студентської молоді «Дотик природи», Всеукраїнські експедиційно-польові збори команд юних екологів і натуралістів за основними профілями екологонатуралістичного напрямку позашкільної освіти (екологія, ботаніка, зоологія), Всеукраїнський зліт учнівських виробничих бригад, трудових аграрних об'єднань загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, Всеукраїнський зліт учнівських лісництв загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, Всеукраїнський конкурс «Земля – наш спільний дім», Всеукраїнський конкурс дослідницько-експериментальних робіт і з природознавства «Юний дослідник», Всеукраїнський юнацький фестиваль «В об'єктиві натураліста», Всеукраїнський фестиваль «Україна-сад» тощо. Для вирішення завдань до профільної підготовки, соціальної інтеграції та професійного самовизначення учнів на базі Центру працює Природнича школа учнівської молоді. З ініціативи вихованців проводяться акції з охорони навколишнього середовища, конкурси, виставки, зустрічі. НЕНЦ працює за різноманітними міжнародними науково-освітніми програмами: «ISEF», «GLOBE», «Міжнародний інститут води», «BATTERFLY», «I-SWEEEP», «INFOMATRIX», «Genius Olympiad» тощо [7].

Різнопланова видавнича робота НЕНЦ: видання науково-художнього журналу для дітей та юнацтва «Паросток» (видається з 1994 року). Це видання, яке не має аналогів в Україні, доповнює газета «Юний натураліст». Разом вони допомагають учнівській молоді збагнути таємниці природи, гармонію стосунків людини і довкілля. Регулярно виходять «Науковий вісник Національного еколого-натуралістичного центру», щорічний збірник «Новації позашкільної освіти», «Інформаційні бюлетені НЕНЦ» та електронний збірник «Фоторепортаж подій». Упродовж багатьох десятиліть пріоритетним завданням Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України було і залишається виховання та підтримка учнів у їхньому бажанні займатися вивченням, дослідженням, пізнанням та охороною навколишнього середовища, всього того живого, що оточує їх щодня, щохвилини. Головне – сформувані в дітей і учнівської

молоді почуття любові до природи рідного краю та зберегти цю любов на все життя [7].

Протягом 2019 року педагогічний колектив Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді спрямовував роботу на реалізацію завдань, визначених Законом України «Про освіту», планом МОН України щодо:

- надання якісної позашкільної освіти;
- формування патріотичної свідомості, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу, а також інших націй і народів;
- впровадження змісту громадянської освіти в освітній процес; створення умов для творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку вихованців, учнів, слухачів;
- формування у вихованців, учнів і слухачів екологічної культури особистості, свідомого й відповідального ставлення до власного здоров'я, здоров'я та безпеки оточуючих;
- задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні й творчій самореалізації; пошуку, розвитку та підтримки здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів, слухачів; здійснення інформаційно-методичної та організаційно-масової роботи серед педагогічних і учнівських колективів [7].

Відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, концепції «Нова школа», нового Закону України «Про освіту», головною метою діяльності Центру у 2019 році є: підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної позашкільної еколого-біологічної освіти для учнів, вихованців та слухачів відповідно до цілей сталого розвитку України; забезпечення освіти людини упродовж життя згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами.

Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді сьогодні – це сучасний центр позашкільної еколого-біологічної освіти. Тут створені оптимальні умови для самореалізації учнів, вихованців, слухачів, вирішення складних завдань підвищення педагогічної майстерності, психолого-педагогічної компетентності освітян України. Історичний аналіз становлення і розвитку позашкільної еколого-біологічної освіти свідчить про наявність прогресивних досягнень, позитивного

впливу її на творчий розвиток особистості. Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді – соціально-педагогічна система, яка задовольняє індивідуальні потреби дітей, забезпечує свободу вибору, видів та форм діяльності, створює умови для творчої самореалізації кожного вихованця, здійснює необхідну допомогу і підтримку в його професійному самовизначенні. НЕНЦ є координатором системної моделі професійної орієнтації, об'єднуючи діяльність навчальних закладів різних рівнів, типів і видів в контексті еколого-натуралістичної творчості дітей та молоді. Методологія, зміст, особливості організації педагогічного процесу Центру, форми, методи і технології реалізації системної моделі професійної орієнтації відображені в проектах та програмах, які забезпечують функціонування і розвиток закладу, зокрема: навчальних програмах з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, концепції і програмі розвитку НЕНЦ, освітніх проектах і програмах. Спільно з обласними центрами еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді проводяться семінари та семінари-практикуми для керівників гуртків, вчителів біології, керівників аграрних учнівських об'єднань, вивчається та узагальнюється кращий досвід дослідницької роботи. Досвід кращих учнівських об'єднань щороку експонується на міжнародних освітянських виставках [7].

Позашкільні навчальні заклади екологічного спрямування на Волині мають свою історію і беруть початок зі створення у 1945 року в смт Рожище агротехнічної річної школи. У 1946 році перед юними дослідниками природи відкрила свої двері обласна дитяча технічна і сільськогосподарська станція. У 1952 році було створено, як окремий позашкільний заклад, обласну дитячу станцію юних натуралістів, у 1993 році реорганізували у Волинський обласний еколого-натуралістичний центр. Нині – це сучасний позашкільний навчальний заклад, пріоритетним завданням якого є виховання екологічно вихованої сучасної молоді людини. Сьогодні позашкільна еколого-натуралістична освіта сприяє розв'язанню низки суспільно-важливих завдань. Серед цих завдань провідною є проблема біологізації сучасного освітнього простору, практичного спрямування екологічної

освіти, виховання у підростаючого покоління відповідального ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя, формування майбутніх повноцінних у соціальному відношенні громадян України. Біологізація системи роботи закладу починається зі школи раннього творчого розвитку дитини, програма якої передбачає формування дбайливого ставлення до природи, збереження здоров'я вихованців. Роль позашкільних Центрів, станцій, відділів еколого-натуралістичного спрямування коригується загальною педагогічною системою, де поняття «загальноосвітній» і «позашкільний» перестають бути альтернативними, поступово перетворюються на взаємопов'язані складові освітнього простору. Активізовано роботу з питань розширення мережі відповідних гуртків. Як результат на базі позашкільних закладів у районах області створено еколого-натуралістичні відділи. З метою стимулювання позитивних соціальних дій і росту громадянської компетентності молодого покоління, розвитку інтересу до біологічних дисциплін, формування навиків вирішення актуальних проблем довкілля, професійної самовизначеності дітей вже тривалий час проводяться олімпіади екологічного проекту, де кожен учасник може познайомити із своїм проектом, шляхами його виконання та наслідками для природи. Колектив Центру розвиває зв'язки з міжнародними екологічними організаціями. Започатковано українсько-польський проект з обміну досвідом трудового виховання підростаючого покоління «Фарм». Юннати області беруть участь у спільному українсько-американському експерименті з вивчення рослин, які побували у космосі, міжнародному науково-освітньому проекті «GLOBE» тощо [7].

Мала академія наук України в системі позашкільної освіти

Важливою ланкою в системі закладів позашкільної освіти із своїми специфічними педагогічними цілями та методами діяльності, орієнтованими на обдарованих учнів є мала академія наук України (далі МАН). Діяльність МАН спрямована на виявлення, розвиток і підтримку обдарованих, здібних до науки учнів. Ця унікальна освітня система забезпечує організацію і координацію науково-дослідницької діяльності талановитих

учнів, створює умови для їх інтелектуального, духовного, творчого розвитку та професійного самовизначення, чим сприяє нарощуванню наукового потенціалу країни.

Завданнями Малої академії є:

- вільний розвиток особистості;
- пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих, талановитих учнів;
- створення умов для творчого, інтелектуального, духовного удосконалення учнів та його стимулювання;
- формування у учнів вмій та навиків культури наукового дослідження;
- формування соціально-адаптованої особистості, її громадського досвіду;
- пропаганда наукових досліджень учнів та захист їх авторських прав і інтересів;
- задоволення потреб учнів у професійному самовизначенні та творчій самореалізації.

Структура Малої академії формується за територіальним принципом. Районні, міські наукові товариства учнів створюються з наукових товариств учнів загальноосвітніх навчальних закладів II та III ступенів, ліцеїв, гімназій та інших типів, вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації.

Мала академія наук – це унікальна установа, що не лише допомагає українським дітям уже в ранньому віці наблизитися до науки, а й є активним партнером МОН у питанні реформування освіти, зокрема змісту освіти у природничих дисциплінах.

У 20–30-ті роки XX ст. розпочалось формування гуртків, на заняття яких запрошувались вчені, що залучали дітей до експериментальної, дослідницької, пошукової роботи у різних галузях знань.

1939 рік – звернення Академії наук України щодо підтримки роботи з талановитими дітьми і учнівською молоддю – членами наукових гуртків.

1947 рік – початок роботи першого наукового товариства учнів (НТУ) – «Товариства науки і техніки школярів» у м Києві.

1950 рік – проведення в м. Києві першої учнівської науково-практичної конференції.

1960–90-ті роки – створення малих академій наук учнівської молоді та наукових товариств учнів у різних регіонах України

2000 рік – рішення Президії Національної академії наук України «Про підвищення ролі Національної академії наук України в роботі з творчою молоддю» і призначення С. Довгого президентом МАН.

2004 рік – створений Позашкільний навчальний заклад Мала академія наук учнівської молоді, на який були покладені функції організаційно-методичного керівництва дослідницько-експериментальною діяльністю учнів та завдання зі створення мережі регіональних підрозділів.

Лютий 2010 року – заклад реорганізовано в Український державний центр «Мала академія наук України» Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України.

Квітень 2010 року – Державною програмою економічного і соціального розвитку України на 2010 рік Український державний центр «Мала академія наук України» визнано закладом, на базі якого створюється загальнодержавна система пошуку і підтримки обдарованих дітей.

Вересень 2010 року – відповідно до Указу Президента України, Українському державному центру «Мала академія наук України» надано статус національного і перейменовано у Національний центр «Мала академія наук України».

2015 рік – Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» визначає Малу академію наук України як мережу формування інтелектуального капіталу нації та виховання майбутньої наукової зміни. МАНУ має забезпечувати дослідницько-експериментальну, наукову, конструкторську, винахідницьку та пошукову діяльність творчої молоді України.

2018 року діяльність МАН одержала світове визнання: Мала академія наук України отримала статус Центру наукової освіти II категорії під егідою ЮНЕСКО. Відповідне рішення було одностайно прийняте на 39-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО. МАН – перша і єдина в Україні освітня структура, що має такий престижний статус. Це надає ексклюзивні можливості для сотень тисяч дітей і педагогів, сприяє формуванню позитивного іміджу України на міжнародній арені та розвитку освітньої дипломатії.

У вересні 2018 року Мала академія отримала статус Академії Соренісус. Ця мережа об'єднує 37 країн і спрямована на популяризацію програми Європейського Союзу зі спостереження за Земною поверхнею. Україна стала однією з перших країн – не членів ЄС, яка увійшла до цієї поважної організації. Статус Академії Соренісус відкриває українським школярам і дослідникам доступ до даних 29-ти європейських супутників, дає можливість брати участь у міжнародних заходах у сфері дистанційного зондування Землі.

Аналіз зарубіжного досвіду роботи з обдарованими дітьми дає змогу стверджувати, що сьогодні немає аналогів української моделі цілісної загальнодержавної освітньої системи з виявлення, підтримки та розвитку обдарованих дітей та молоді. На сучасному етапі освітня система МАН України активно розвивається та вдосконалюється, продовжуючи кращі традиції попередніх десятиліть.

Мала академія наук України структурована за науковими профілями, відділенням та секціями. У структурі МАН представлено наукові відділення фізико-математичного та технічного, природничого, суспільно-наукового та гуманітарного профілів [18].

Нині Мала академія проводить активну міжнародну діяльність, ефективно працює над зміцненням авторитету України за кордоном як держави, що має унікальний позитивний досвід щодо створення системи підтримки обдарованих дітей. На 2019/2020 н. р. МАН має 146 постійних партнерів у сфері освіти, науки, дипломатії та музейної справи у 35 країнах світу. Завдяки широким контактам МАН з науково-дослідницькими установами різних країн обдаровані українські школярі та їхні наставники мають можливість поглиблювати свої знання, отримувати необхідний досвід у провідних світових лабораторіях, презентувати свої здобутки на міжнародній арені.

Територіальні відділення МАН є у всіх регіонах України. Їхню роботу координує Національний центр «Мала академія наук України». Це заклад подвійного підпорядкування – Міністерства освіти і науки України і Національної академії наук України.

Учні МАН є учасниками різноманітних обласних, всеукраїнських, міжнародних інтелектуальних конкурсів, турнірів, олімпіад і виявляють високий рівень підготовки та творчі здібності.

Як заклад, що виконує загальнодержавні функції з пошуку, розвитку та підтримки обдарованих і талановитих учнів, НЦ «МАНУ» щороку реалізує десятки масштабних науково-освітніх проєктів і заходів для обдарованої учнівської молоді та педагогів, таких як: «Відкрита освітня лабораторія», Всеукраїнські літні наукові профільні школи, Дитяча академія «Футурум», «Destination Imagination» в Україні, Всеукраїнські наукові мобільні студії, виставка-конкурс молодіжних інноваційних проєктів «Майбутнє України» тощо.

Визначним заходом МАН є щорічний Всеукраїнський конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН. Він відбувається під егідою Міністерства освіти і науки України. Організацію I і II етапів здійснюють місцеві органи управління освітою; координують їх проведення територіальні відділення МАН України. Оператором III етапу є Національний центр «Мала академія наук України». У всіх етапах конкурсу-захисту беруть участь близько 100 000 старшокласників, з яких до фіналу виходять понад 1200 найкращих.

Особливістю виховної діяльності МАН є її профорієнтаційна спрямованість. Адже підготовка до професійної діяльності є головною метою навчання і виховання. Відомо, що професійна діяльність для людини є джерелом пізнання природи та суспільства, адже тільки змінюючи об'єкти та їх функції, вона проникає в їхню сутність. Крім того професійна діяльність надає людині можливість відчути успіх від самовтілення, самопрезентації у ній. Однак в історії, на жаль, існує багато прикладів, коли обдаровані діти не виявили власних можливостей у подальшому житті, не знайшли у професії, не реалізували себе, як особистість. Тому, в основі діяльності МАНУ містяться особистісно орієнтовані технології, що базуються на провідних ідеях гуманізації освіти та дозволяють усвідомити учню діапазон особистісних потреб та можливостей, виявити і розкрити своє «Я», формувати вміння самостійно діяти, прагнути творчості, духовного розвитку особистісного

потенціалу та самовдосконалення, надають максимальної свободи вибору, збереження та укріплення стану здоров'я, почуття власної гідності. Таким чином, навчально-виховний процес у системі МАНУ має надати учню досвід переживання ситуацій виявлення його «Я», навчити адекватним методам самовиявлення та самовтілення, спонукати до саморозвитку. Особливо гостро проблема самовияву постає перед старшокласниками у зв'язку з необхідністю вибору та ствердження себе в певній професійній сфері. Отже, одним із завдань МАНУ є виховання самоствердження особистості, як передумови майбутньої життєвої і професійної самореалізації особистості. Самоствердження пов'язано з прагненням виявити себе, ствердити індивідуальність, розкрити власні можливості [18].

У структурі МАН природниче спрямування представлене секціями ботаніки та зоології, лісового господарства, медицини, загальної біології, ветеринарії, екології, хімії, сільського господарства тощо. Мета їх роботи – створення інтерактивного освітнього середовища для обдарованої молоді, їх підтримка у поглибленні знань з біології та суміжних з нею дисциплін, розвиток творчих здібностей, асоціативного та креативного мислення, проведення науково-дослідницької діяльності та сприяння практичній реалізації результати їх досліджень, формування навичок роботи в команді, створення умов для їх творчого спілкування.

Лекція 5

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ

До основних форм організації позашкільної роботи природничого спрямування з учнями належать гуртки, творчі учнівські об'єднання (університети юних біологів, природничі школи, очно-заочна біологічна школа, «Шкільна аспірантура», позашкільний природничий ліцей, наукове товариство «Ерудит», шкільні лісництва) тощо.

Гуртки природничого спрямування працюють за тематикою та програмами, розробленими Національним еколого-

натуралістичним центром і рекомендованих МОН України (Лист Міністерства освіти і науки України №1/11– 99 від 10. 01. 2020) [7].

Гурток є однією з основних форм реалізації змісту позашкільної освіти природничого спрямування, який ґрунтується насамперед на добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності, де забезпечуються умови інтелектуального, духовного і фізичного розвитку дітей, реалізація їхнього творчого потенціалу в галузі позашкільної освіти та створюються комфортні умови соціальної адаптації до умов реального життя.

Метою гурткової роботи природничого спрямування є формування знань про природні явища і об'єкти, наукового світогляду, опанування молодими дослідниками методології та методів наукового пошуку, розвиток пізнавального та дослідницького інтересу. В процесі навчання в гуртку вихованці набувають вмінь і навичок проведення спостережень, аналізу певних ситуацій, оволодівають методикою пошуку інформації, вчать вирішувати екологічні проблеми. Робота у гуртку ґрунтується на красназвочному принципі, адже вихованці беруть участь у реалізації проектів, що стосуються екологічних проблем своєї місцевості, наприклад, досліджують водойми, рідкісні види рослин та тварин, створюють Червоні книги своєї місцевості, екологічні календарі тощо. З поширенням адвентивних рослин, особливо інвазійних, вихованці гуртка ознайомлюються з небезпекою, яку вони становлять для природних фітоценозів, іноді для здоров'я людини, проводять наукову роботу з даної тематики, формують Чорні книги своєї місцевості, куди заносять найбільш небезпечні види рослин.

Як стверджує В.В.Вербицький [7], загальною метою гуртків природничого спрямування є формування ключових компетентностей особистості, створення умов для творчої самореалізації і професійного самовизначення молоді засобами поглибленої біологічної освіти. Програми гуртків, які рекомендовані НЕНЦ, об'єднані загальною ідеологією надання якісної позашкільної освіти на засадах формування у дітей ноосферного мислення в умовах постіндустріального

суспільства. Інтеграція наукової методології та позашкільної дидактики сприятиме формуванню цілісної наукової картини світу, перетворенню біологічних знань у наукові переконання, адекватному ставленню до загальнолюдських цінностей, забезпечить практичне спрямування екологічних знань у майбутній діяльності.

Загалом йдеться про створення такої системи цінностей, як складову культурного світобачення, яка б не залежала від таких факторів, як економічна ситуація, зміна політичної влади тощо, в якій би захист і збереження природи вважались такою ж цінністю, як і саме життя. Біологічні дисципліни є невід'ємною складовою допрофільної підготовки та профільно го навчання майбутніх екологів, зоологів, фахівців у сфері агропромислового комплексу, оскільки вирішують завдання органічного поєднання дисциплін біологічного профілю, охорони навколишнього го природно го середовища та збалансовано го природокористування в єдину цілісну систему знань.

Зміст біологічних дисциплін концентрує змістовно-логічне ядро наукової інформації, що становить провідний компонент допрофесійної компетентності вихованців закладів позашкільної освіти. Біологічні знання реалізують завдання екологічної освіти на теоретичному рівні, розкривають суспільну значущість екологічно го матеріалу, сприяють розвитку екологічно го мислення, збагачують мотиваційну сферу природоохоронної діяльності гуманістичними, патріотичними, екологічними, естетичними та пізнавальними мотивами [7].

Гуртки природничого спрямування мають три рівні організації:

– початковий рівень гурткової роботи спрямований на загальний розвиток вихованців, ознайомленні їх з природними явищами та об'єктами, формуванні елементарних навичок проведення спостережень за рослинами та тваринами, сезонними змінами у природі, роботі з рослинним матеріалом, розв'язуванням елементарних задач, спрямованих на орієнтацію вихованців на проблеми довкілля, безжесткого ставлення до природо як унікальної цінності тощо;

– основний рівень спрямований на розвиток пізнавальних інтересів вихованців, умінь та навичок проводити експериментальні дослідження фенологічні спостереження, фіксувати результати досліджень та представляти їх перед іншими вихованцями гуртків, робити висновки та глибоко осмислювати власну участь у збереженні довкілля, бережного ставлення до свого здоров'я тощо;

– вищий рівень – гуртки за інтересами для здібних і обдарованих вихованців, які задовольняють потреби у професійній орієнтації, поглиблюють теоретичні знання з біології та суміжних з нею дисциплін, розвивають навички проведення науково-дослідної роботи, здійснення узагальнень та висновків, застосування одержаних результатів на практиці тощо.

Освітня траєкторія у навчальних гуртках природничого спрямування ґрунтується на принципах:

а) рівноправності і демократичності, коли робота гуртка супроводжується однаковою часткою всіх учасників освітнього процесу у реалізації поставлених цілей згідно їх пізнавальних інтересів. Визначити інтереси вихованців гуртка може допомогти анкетування, яке проводиться, коли учень прийшов у позашкільний заклад.

б) співробітництва, який полягає на доброзичливих і товариських відносинах між всіма його вихованцями, які обмінюються своїм досвідом, успіхами та досягненнями.

в) незалежності і автономності членів гуртка у виборі цілей та завдань навчання, яка зорієнтована пізнавальні та творчі інтереси вихованців. Саме члени гуртка несуть відповідальність за те, як вони працюють і як відбуваються заняття. Керівник гуртка сам визначає форми та методи роботи, які активізують його діяльність.

г) організованості, який сприяє чітко визначеній структурі гуртка при безпосередній участі його вихованців у його порядок денний. Активний внесок учасників – це основа, на якій ґрунтується метод навчання у гуртку;

д) мобільності, який полягає у постійній активізації пізнавальних інтересів вихованців різними методичними прийомами навчання, інноваційними технологіями навчання.

Організаційне вирішення гуртків відбувається на початку вересня. До гуртків зараховуються вихованці протягом всього навчального року. Оптимальна кількість дітей у гуртку визначається директором закладу і це в середньому 10-15.

Для активізації роботи гуртків природничого спрямування використовуються як чіткі типи занять та їх форми, так і нетрадиційні (ділова гра; змагання; театралізоване заняття; взаємонавчання; конкурс; початково-тренувальні змагання, рольова гра; конференція; семінар; екскурсія; віртуальна мандрівка; імпровізація та ін.). Заняття гуртка проводиться у просторому світлому приміщенні, що відповідає санітарно-гігієнічним нормам. Красиво оформлене навчальне приміщення, чистота і порядок у ньому, правильно організоване робоче місце має велике освітнє значення. Усе це дисциплінує дитину, сприяє підвищенню культури її праці і творчої активності. Навчальне обладнання кабінету включає комплект меблів, інструменти і пристосування, що необхідні для організації заняття, зберігання і показ наочних посібників.

Підготовка гурткового заняття вимагає від керівника не лише теоретичних знань, а й знань про сучасні педагогічні технології, які дозволять активізувати цю форму діяльності та підтримувати пізнавальний інтерес дитини впродовж усіх занять. Успіх проведеного заняття гарантують низка необхідних для керівника заходів, зокрема діагностика можливостей дітей, вивчення їх здібностей, захоплень, пізнавальних інтересів. Саме цей етап дозволить правильно визначити мету та завдання гуртка. Наступним етапом є вибір оптимальних форм проведення заняття, який дозволить провести заняття відповідно до пізнавальних потреб дитини. І останній етап – безпосередня підготовка до заняття, під час якого керівник гуртка ставить проблему та визначає методикою його проведення.

Творчі учнівські об'єднання забезпечують поглиблене вивчення природничих наук завдяки нетрадиційним формам навчання. Однією із форм їх роботи є створення при університетах, наукових установах профільних об'єднань дітей, які можуть поглиблено вивчати один з напрямків біології, оволодівати методикою проведення наукових досліджень з

певної тематики. Наприклад, університет юних генетиків, екологів, ботаніків, біохіміків тощо.

При багатьох вищих освітніх закладах працюють природничі школи учнівської молоді, де дітей фахівці знайомлять з сучасними досягненнями природничих наук, залучають до проведення наукових досліджень з певної тематики, задовільняючи потреби учнів у професійному самовизначенні та творчій самореалізації. Велика кількість секцій дозволяють задовільними різноманітні пізнавальні інтереси молоді. Це секції садівництва, ландшафтного дизайну, флористики, фітодизайну тощо.

Для інтелектуально обдарованої молоді створюють позашкільні природничі ліцеї для поглибленого вивчення природничих наук. Щоб охопити більшу кількість обдарованої молоді, яка прагне до більш ширшого, в порівнянні зі школою, оволодінням дисципліни, працюють очно-заочні біологічні школи. Так, при Волинському еколого-натуралістичному центрі впродовж понад 10 років працює ця школа, де діти отримують завдання, виконують їх вдома, а під час канікул приїздять до центру на сесію, де слухають лекції науковців, працівників центру, відвідують музеї, виставки тощо.

При деяких вищих навчальних закладах для проведення науково-дослідної роботи з обдарованою молоддю діють «Шкільні аспірантури». Так, при національному університеті «Києво-Могилянська академія» діє «Шкільна аспірантура» зі спеціальності «Лабораторна діагностика біологічних систем» для дітей зі стійким прагненням до дослідницької діяльності.

Для більш широкого задоволення дослідницьких потреб учнів у багатьох школах України створено наукове товариство учнів «Ерудит», де діти проводять наукові дослідження та пишуть наукові роботи з різних напрямків природничих наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биковська О., Громовий В. Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України // Освітня політика. Портал громадських експертів.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://educationua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi>.

2. Биковська О.В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: Монографія. – К.: ІВЦ АЛКОН, 2006. – 356 с.

3. Вербицький В.В. Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925-2000 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nenc.gov.ua/doc/autoref/verbitskiy.pdf>

4. Мелентьєв О.Б. Теорія і методика позашкільної освіти. – Умань: «АЛІМІ», 2013. – 182 с.

5. Міленін В.М. Інноваційна модель виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу : Посібник. – К., 2013. – 160 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/10126/1/10.%20Міленін_Інноваційна%20модель%20виховного%20простору.pdf

6. Могілевська В.М. Розвиток позашкільної освіти: інноваційні підходи до управління галуззю на регіональному рівні / Педагогіка формування творчої школи у вищій і загальноосвітній школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///D:/DOWNLOADS/Pfto_2016_48_4%20\(3\).pdf](file:///D:/DOWNLOADS/Pfto_2016_48_4%20(3).pdf)

7. Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nenc.gov.ua/>

8. Науковий вісник національного еколого-натуралістичного центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nenc.gov.ua/?page_id=3646

9. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III // Освіта України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>

10. Про затвердження положення про Малу академію наук учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0172-06#Text>

11. Пустовіт Г.П. Соціалізація підлітків у процесі гурткової роботи у позашкільному навчальному закладі // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2005. – №3. – С. 36–44.

12. Пустовіт Г. Позашкільна освіта та виховання крізь призму сьогодення // Рідна школа. – 2010, №3. – С. 28–32.
13. Пустовіт Г. Теорія пізнання як методологічна основа побудови змісту позашкільної освіти і виховання // Рідна школа. – 2006, №12. – С. 27–29.
14. Стратегія розвитку позашкільної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cev-shostka.com.ua/2019/Dokumentaciya/strategija_rozvitku_pozashkilnoi_osviti_2018.pdf
15. Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів: Зб. матеріалів наук.- практ. конф. Кол. авт. Ч.1. – К., 2006. –144с.
16. Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів: Зб. матеріалів наук.- практ. конф. Кол. авт. Ч. 2.–К., 2006. –144 с.
17. Щодо збереження мережі позашкільних навчальних закладів // Лист МОН від 29.01.2015 р. № 1/9–40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/45665/
18. Мала академія наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мала_академія_наук_України
19. Національний центр «Мала академія наук України» (МАН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/derzhavni-centri-pozashkilnoyi-osviti/mala-akademiya-nauk-ukrayini>